

ORGANSKA POLJOPRIVREDA U BOSNI I HERCEGOVINI

Organska proizvodnja postaje sve aktuelnija u svjetu. Potrošači vole organske proizvode i spremni su platiti i veću cijenu za njih.

Svake godine se proda organskih proizvoda u vrijednosti od 20 milijardi Eura. U svijetu sada već više od milion poljoprivrednika obrađuje 20 miliona hektara na organski način. U nekim europskim zemljama proporcija organskog zemljišta doseže 10% pa čak i više. U mojoj domovini, [vedskoj, 17% obradivog zemljišta je sada organsko. Organska poljoprivreda je pokazala da je moguće proizvesti dovoljno "zdrave" hrane, bez zagađivanja okoline, a da se omogući farmerima pristojan život. Iz tih razloga vlade u mnogim zemljama su inicirale programe podrške organskoj poljoprivredi. Npr. Njemačka vlada je odlučila da 20% zemljišta treba postati organsko do 2010. g., i oni stimuliraju ovu proizvodnju kako bi se postigao taj cilj. Europska unija je u procesu razvoja plana akcija za organsku poljoprivredu od kojeg se očekuje da ubrza razvoj. Interesantan je zadatak učestvovati u razvoju organske poljoprivrede u Bosni i Hercegovini, i ohrabren sam pozitivnim reakcijama od strane poljoprivrednih proizvođača i institucija na ovaj razvoj. Također sam ubijeđen da će i potrošači pokazati interes u organski proizvodi budu dostupni na tržištu.

Gunnar Rundgren

Izvršni direktor Grolink-a

Predsjednik Svjetske organizacije za organsku poljoprivredu IFOAM

(International Federation of Organic Agriculture Movements)

ORGANIC AGRICULTURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

The whole world is paying attention to organic production: Consumers want organic products and they are willing to pay a higher price for them.

Organic products for more than 20 billion Euro are sold every year. There are now more than 20 millions hectares farmed organically by more than a million farmers around the world. In some European countries the proportion of organic land is reaching 10 percent or more. In my home country, Sweden, 17 per cent of the agricultural land is now organic. Organic agriculture is showing that it is possible to produce sufficient of healthy food, without destroying the environment, and giving farmers a reasonable living. For those reasons governments in many countries have initiated programs to support organic agriculture. E.g. the German government has decided that 20 per cent of the land should be organic by year 2010, and they are directing farm expenditure to achieve that goal. The European Union is in the process to develop an action plan for organic farming which is expected to speed up the development. It is an interesting task to participate in the development of organic production in Bosnia and Herzegovina (B&H), and I am encouraged by the positive response from farmers and institutions to this.

I am also convinced that the consumers will show their interest once there are certified organic products available in the market place.

Gunnar Rundgren

Chief Executive Officer, Grolink
President of International Federation of Organic Agriculture IFOAM

Mogućnosti za razvoj organske poljoprivrede u BiH

U Bosni i Hercegovini (BiH) postoje svi prirodni preduslovi da se primjeni "organska poljoprivreda" odnosno proizvodnja hrane. Među tim uslovima je postojanje šest poljoprivredno-proizvodnih regiona koji se razlikuju po tipu tla, orografski, hidrografski, klimatski ali i različitom altitudom. Naravno tu spada i spremnost poljoprivrednih proizvođača da manje ili više uspješno proizvode ali je i različit njihov obrazovni i kulturni nivo.

Da bi se omogućila održiva poljoprivredna proizvodnja treba imati na umu da su za to potrebna neophodna posebna znanja, strpljiv i dugoročan rad.

Za B&H je sretna okolnost da u ranijem periodu, izuzev nekih područja nisu korištene enormno visoke doze mineralnih gnojiva, a pesticidi su po jedinici objekta najmanje korišteni u Evropi. To je i razlog da tlo nije kontaminirano, kao npr. u drugim državama te se mnogo jednostavnije može preći na organsku proizvodnju hrane. Ona se zasniva na primjeni metoda integralne proizvodnje pri kojoj se za svaku kulturu, odnosno kultivar izrađuje model prema konkretnim uslovima, te primjenom integralne ishrane prvenstveno organskim gnojivima i integralnom metodom zaštite bilja. To se može postići kako u zaštićenom prostoru (staklenici, tuneli i dr.) ali i na otvorenom polju, mada može biti polutanta u vodi i vazduhu.

Posebna pažnja mora se posvetiti kvalitetu sjemena, primjeni odgovarajuće rotacije usjeva – plodoreda, obradi, monitoringu pojedinih patogenih četnih organizama. Za sada se u organskoj poljoprivredi u Evropi zabranjuje primjena GMO (genetički modificiranih organizama) jer se ne mogu predvidjeti eventualne nepoželjne posljedice po čitavi svijet u okolišu.

Primjena organske metode proizvodnje hrane u BiH ima puno opravdanje, jer su uslovi veoma povoljni, male parcele (cirka 3,1 ha prosječno), što omogućuje primjenu metoda organske poljoprivrede sa sjetvom mešukultura, podkultura i združenih kultura ali su i troškovi rada veći što se kompenzira i postizanjem veće cijene proizvoda.

Stoga, organskoj poljoprivredi u narednom periodu treba posvetiti punu pažnju jer je to od velike koristi ne samo za poljoprivrednog proizvođača, potrošača hrane već i za zaštitu okoliša. Svrstavanje naše zemlje među one koje proizvode zdravstveno sigurniju hranu doprinosi održivom razvoju i zaštiti biodiverziteta na zemlji.

Prof.Dr.sci. Refik M. Numić
Poljoprivredni Fakultet Sarajevo

Possibilities for the development of organic agriculture in B&H

All natural prerequisites exist in Bosnia and Herzegovina for «organic agriculture», e.g. food production. Among those prerequisites is the existence of six agricultural-production regions that are different from one another by type of soil, orthographically, hydrographically, in climate but also by different altitude. Of course very important prerequisi-

tes is the willingness of farmers to, more or less successfully, produce but they also have different educational and cultural level.

For viable agricultural production we should bare in mind that it needs necessarily special knowledge and hard and long-term work.

It is a good circumstance for B&H that during the previous period, exception to some areas, enormously high dosages of mineral fertilizers were not applied, and usage of pesticides by object unit is the least in Europe. That is the reason why the soil is not contaminated as it is in other countries so it is much easier to convert into organic production of food. This kind of production is based on application of methods of integral production where for each cultivar a model is built according the concrete conditions, and also on usage of integral feed primarily with organic fertilizers and integral method of plant protection. It can be achieved both in protected spaces (green houses, tunnels etc) and in open fields, though pollutants can be present in water and in air.

Special attention should be paid to suitable crop rotation, treatment and monitoring of certain pathogenic harmful organisms. For the time being in organic agriculture in Europe usage of GMO (genetically modified organisms) is prohibited because of the potential negative consequences on the environment.

Organic production of food in B&H is fully justified because of the good conditions for it, small parcels (cca 3.1 ha average) that are making possible the application of organic agriculture methods with planting the intercrops and companion crops but it increases the cost of work which is being compensated with higher price of the product.

Therefore, full attention should be paid to organic agriculture in coming period because it has a huge benefit not only for producers and consumers but also for environment protection. Placing our country among those that are producing safer food contributes to a viable development as well as to protection of biodiversity on land.

Prof. Dr. sci. Refik M. Numic
Agricultural Faculty Sarajevo

[ta je to organska poljoprivreda?

Organska poljoprivreda je poljoprivredna proizvodnja bez primjene agro-hemije (mineralnih gnojiva, pesticida, hormona i sl.) odnosno primjene samo onih koji nisu nepoželjni i ne ostavljaju ostatke. Ovo je proizvodni metod koji je pogodan za prirodnu okolinu i koji nastoji iskoristiti potencijale ekosistema stimuliraju i, jačaju i i harmoniziraju i biološke procese. Organska poljoprivreda nije povratak na staro, povratak na poljoprivredu naših djedova. Naprotiv organska poljoprivreda je dio moderne poljoprivredne proizvodnje, trgovine, poljoprivredne nauke te se upravo i temelji na njihovim najnovijim dostignućima.

Organska poljoprivreda umanjuje oslanjanje na spoljne inpute, bilo hemijske ili organske. (to je više moguće. Umjesto toga dopušta da možni regulatori prirode povećavaju i poljoprivredni rod i otpornost na uzročnike, (teto) i korove.

Organic agriculture dramatically reduces the reliance on external inputs, whether chemical or organic, as far as possible. Instead it allows the powerful laws of nature to increase both agricultural yields and disease

ase and weeds resistance.

**Potra`nja** za organskim proizvodima je u porastu u `itavom svijetu, posebno u zemljama Evropske unije (EU). Uslovi B&H poljoprivrede nisu pogodni za masovnu proizvodnju velike koli`ine proizvoda ali bi mogli biti orijentisani na ve}u vrijednost proizvoda da bi se moglo obezbjediti izdr`avanje za ruralnu populaciju. Za organsku proizvodnju je potrebno mnogo vi{e manuelnog rada ali je za to potreban manji kapital nego za konvencionalne metode. Nov`ani prinos dobijen za organske proizvode }e dobro kompenzirati uve}ane tro{kove radne snage.

Poljoprivredna politika EU-e postaje sve vi{e orijentisana na poljoprivredne metode koje su pogodne za prirodnu okolinu, po{tuju}i prirodni kapacitet biljaka, `ivotinja i zemlji{ta. Povr{ine koje se koriste za organsku proizvodnju u zemljama EU su u stalnom porastu. Odr`ivi sektor organskog obra`ivanja zemlji{ta (poljoprivrede) }e doprinjeti daljnoj integraciji B&H u Evropsku (EU) ekonomiju.

What is organic agriculture?

Organic agriculture is a production without application of agro-chemistry (mineral fertilizers, pesticides, hormones etc.). It is a production method which is suitable for the environment and which is trying to use the potential of the ecosystems by stimulating, strengthening and harmonizing biological processes. Organic agriculture is not returning to agriculture of our grandfathers. In contrary, organic agriculture is part of the modern agricultural production, trade, and agricultural science so it is based on the latest achievements.

Organic products are in increasing demand all over the world, in particular in the EU countries. The conditions in B&H agriculture are not suitable for mass production of bulk commodities but should be oriented to value addition in order to provide livelihood for a rural population. Organic production is more labor but less capital intensive than conventional methods.

The EU agricultural policies are becoming more and more oriented to environmentally friendly agricultural methods. The area of land on which organic farming is applied is constantly increasing in the EU countries. A viable organic farming sector will contribute to a further integration of B&H into the EU economy.

BiHOP

Grolink, konsultantska agencija iz [vedske, zajedno sa ECON-om nevladinom organizacijom iz Bosne i Hercegovine implementiraju projekat BIHOP koji finansira SIDA - [vedske agencije za razvoj i saradnju.

Prva faza ovoga projekta implementirana je od maja 2001.g. godine do decembra 2002.g., a druga faza }e biti implementirana u periodu januar 2003.g. do decembra

2005.g.

BiHOP

Grolink, a consulting agency from Sweden, together with ECON, a B&H NGO, are implementing a project BiHOP funded by SIDA – Swedish International Development Cooperation.

The first phase of the project was implemented during the period May 2001 to December 2002, and the second phase stretches from 2003 to 2005.

Svrha i polje djelovanja

Cilj projekta je da formira ključne elemente održivog sektora organskih farmi i opće svijesti javnosti o organskoj poljoprivredi.

Aktivnosti uključuju :

1. Certifikaciju
2. Edukacija inspektora,
3. Uspostavljanje organizacije za certifikaciju,
4. Edukacija savjetnika za organsku poljoprivredu
5. Razvoj okvira zakona za organsku poljoprivredu
6. Razvoj tržišta

Scope and Purpose of the assignment

The project objective is to form the key elements of a viable organic farm sector and a general awareness about organic agriculture.

Activities include:

1. Certification
2. Training of inspectors
3. Establishment of an organic certification body
4. Education of advisors for organic agriculture
5. Development of a policy framework
6. Market development

Dostignuća na polju organske proizvodnje u BiH

Achievements so far

1. Certificirane farme, sakupljačke operacije i poljoprivredni prerađivači

U periodu 2001-2004.g. u BiH dio poljoprivrednih proizvođača i prerađivača usmjerava svoju proizvodnju ka organskoj koja se odvija prema propisanim standardima.

ECON pruža potrebnu podršku poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima s ciljem

lak{eg i boljeg ispunjavanja inspekijskih i certifikacijskih kriterija.

Tokom pomenutog perioda 35 individualnih poljoprivrednih proizvo|a~a, prera|iva~a i sakuplja~kih grupa je posje}eno od strane KRAV inspektora. Nakon {to je izvr{ena in-spekcija KRAV je ovim operaterima dodjelio registracijski certifikat. Jedan dio njih se nalazi u prelaznom periodu dok je drugi dio dobio certifikat za organsku proizvodnju. Nakon toga proizvodi su ozna~eni sa KRAV markicom.

Neke od kompanija sa kojima je uspostavljena saradnja su Vegafruit, KLAS, Boletus, Andjelic, Agroplod, [umski Plod i mnogi individualni poljoprivredni proizvo|a~i iz cijele B&H.

[ta zna~i KRAV markica?

Krav markica daje jasan dokaz da je proizvod proizveden na organski na~in. KRAV je akreditovan od strane IFOAM-a.

1. Certified farms, collectors operations and processors

During the period 2001-2004 a number of farmers and processors from BiH have converted their production to organic following international standards for organic production.

ECON has provided the necessary support to farmers and processors to comply with the inspection and certification criteria.

During this period 35 individual farmers, processors and collectors groups have been visited by KRAV inspectors. After the inspection KRAV awarded those operators that fulfilled the requirements certificates of registration. Part of the producers are in conversion and others have received an organic certificate. After getting the certificate the products can be marked with the KRAV mark.

Some of the companies that are in the project are Vegafruit, KLAS, Boletus, Andjelic, Agroplod, [umski Plod and many individual farmers from all B&H..

What does KRAV mark represents?

KRAV mark gives the clear signal that the product is organic. KRAV is IFOAM accredited.

2. Lokalni Bosanskohercegova~ki inspektori

U periodu 2001/2003 jedanaest lokalnih inspektora je osposobljeno od strane Grolink-a i [vedskih inspektora iz certificiraju }e ku }e KRAV. Trening seminari obavljani su u BiH i u [vedskoj. Prve samostalne inspekcije na{ih inspektora pod instrukcijama KRAV inspektora su obavljene u 2002 godini na podru~ju BiH i Jugoslavije. U 2003.g. obavljene su 32 inspekcije u BiH. Nastaviti }e se daljna edukacija i tokom 2004. i 2005.

2. Local BH Inspectors

During the period 2001/2003 eleven local inspectors have been trained by Grolink and Swedish inspectors from KRAV. Training seminars were conducted in B&H and in Sweden. First inspections performed by the inspectors were carried out 2002 in B&H and in Yugoslavia. In 2003 32 inspections were made in B&H. The training of inspectors continues during 2004 and 2005.

3. Uspostavljena organizacija za certifikaciju

Radna grupa sastavljena od predstavnika različitih sektora (inspektori, savjetnici, NVO, Vladine organizacije i proizvođači) radila je na polju formiranja BH organizacije za certifikaciju organske proizvodnje.

Ova organizacija, Organska kontrola, formirana je kao udruženje sa članicama koje predstavljaju naučne institucije, farmere, prerađivače, trgovce i potrošače.

Budući BH proizvodi pored KRAV markice nositi će i BH markicu organske proizvodnje što će pružiti priliku da BH proizvodi budu prepoznatljivi. Tokom 2004. Organska kontrola će ponuditi certifikaciju za lokalno tržište kao i inspekcijske usluge za strana certifikacijska tijela.

Očekujemo da će ovo BH tijelo za certifikaciju će se prijaviti IFOAM-u za akreditaciju čim se ispune uslovi.

3. Established B&H body for certification

A working group formed by representatives of different interests (inspectors, advisors, NGO's, government organizations and producers) have worked on the formation of a B&H certification body.

This organization, Organska Kontrola, is formed as an association with members that are representing scientific institutions, farmers, processors, traders and consumers.

Future BH products beside KRAV mark will have B&H mark of organic production which will give the opportunity for B&H products to be recognized. During 2004 Organska Kontrola will offer certification for the local market as well as inspection services for foreign certification bodies.

The certification body will apply for IFOAM Accreditation once its operations and procedure are satisfactory developed.

4. Znanje o organskoj poljoprivredi u porastu

Kako je organska poljoprivreda našim novim poljoprivrednih proizvođača i savjetnika, obavljena je edukacija kako bi se povećalo znanje o praksi organske poljoprivrede. Ovo se činilo putem organizovanja seminara za savjetnike u BiH.. Takoje su bile

organizovane studijske posjete [vedskoj i Italiji, kako bi se učesnicima pokazali i drugi uslovi i drugačije poljoprivredne tradicije.

Danas poljoprivredni proizvođači koji se odlučuju za organsku poljoprivredu imaju priliku dobiti savjet od savjetodavne grupe koja svoje znanje prenosi direktno putem posjeta na imanje, seminara, pisanog materijala itd.

Svi oni koji se odlučuju za ovaj način prakticiranja svoje proizvodnje nisu sami, ECON zajedno sa savjetnicima pruža neophodnu pomoć kako bi što lakše savladali izmjene u svojoj proizvodnji, uzgoju ili preradi i što spremnije dočekali inspekcijsku posjetu.

4. Knowledge on organic agriculture is increasing

As organic agriculture is new to most of the producers and also to the advisors, training is carried out to increase the knowledge of organic agriculture practices. This is done by training seminars for advisors in B&H. There are also study visits organized to Sweden and Italy, to expose the participants for other conditions and other agricultural traditions. Today, those producers that chose to grow organic have an opportunity to get advice from advisory group that transfers the knowledge during field visits, seminars, as written material etc.

All those that chose this way of production are not alone, ECON together with advisors provides necessary assistance in order to make producers overcome differences in production, and be more prepared for inspection visits and requirements.

★Zdravlje čovjeka, životinje, biljke i tla je jedna nevidljiva cjelina

★The health of man, beast, plant and soil is one indivisible whole.

5. Usvajanje i primjena okvirnih zakona za organsku poljoprivredu

Trenutno BiH nema usvojenu zakonsku regulativu o organskoj poljoprivrednoj proizvodnji. U dosadašnjem radu ovaj projekat je učestvovao u raznim aktivnostima koje trebaju doprinijeti usvajanju ovih zakonskih okvira na državnom nivou.

5. Development of policy framework for organic agriculture

At the moment there is no policy framework in B&H on organic production. The project has been involved in various activities which will contribute to an appropriate policy framework.

6. Mogu}nosti za razvoj tr`i{ta organskih poljoprivrednih proizvoda postoje

Ostvareni su i prvi kontakti sa inostranim kompanijama i izvezena je ve}a koli~ina B&H proizvoda na inostrano tr`i{te. Uspostavljena su i zajedni~ka ulaganja izme}u B&H i inozemnih kompanija. Bosanskohercegova~ki proizvodi prona{li su svoje tr`i{te i ostvarili ve}e cijene. Projekat je omogu}io izvoz organskih proizvoda koji nose KRAV markicu. Razvoj lokalnog tr`i{ta za organske proizvodnje povjeren je marketin{koj grupi koja je sastavljena od stru~njaka poznatih B&H kompanija, a sa marketin{kim aktivnostima }e se zapo~eti u 2004. godini.

6. Possibilities for organic products market development

Contacts with foreign companies have been made and increasing quantities of organic B&H products have been exported. Joint ventures between B&H companies and foreign companies are established. B&H products have found its market and have realized higher prices. The project has made it possible to export organic products that are bearing KRAV mark. Development of a local market has been entrusted to the marketing group formed by experts from well known B&H companies, and local marketing activities will commence 2004.

★*Hrana i dobra koja su proizvedena lokalno nude odr`iv put naprijed. Kupuju}i organsku hranu i dobra poma`emo na{oj zajednici da se razvija i to je ne{to u }emu svi mo`emo u~estvovati.*

★*Foods and goods produced locally offer a sustainable way forward. Buying organic and fair-trade foods and goods helps local communities to flourish and is something in which all of us can become involved.*

Bosanskohercegova~ka nevladina organizacija, je prepoznala mogu}nosti koje pru`a tr`i{te organskih proizvoda i odlu~ila je da fokusira svoje napore na razvoj lokalne organske proizvodnje kao sredstva u pru`anju mogu}nosti za zaradu i pristojan `ivot ljudi i porodica kao i davanje doprinosa ekonomskom oporavku Bosne i Hercegovine.

Pou~en ste~enim iskustvom, ECON je uo~io da se u organskoj proizvodnji nalazi ogroman potencijal za ostvarivanje prihoda i da postoje dodatne mogu}nosti za uklju~ivanje poljoprivrednika i proizvo/a~a u organsku poljoprivrednu proizvodnju.

Budu}nost organske poljoprivrede u Bosni i Hercegovini }e biti svijetla ~im se po~etne pote{ko}e prevazi}u, a one }e se prevazi}i onda kada shvatimo neophodnost i koristi koje organska proizvodnja pru`a – po~ev{i od finansijske pa do ekolo{ke strane tog na~ina proizvodnje.

Uvjerena sam da }e ova bro{ura, u kojoj su navedena dosada{nja dostignu}a na polju organske proizvodnje u BiH, biti vrijedan doprinos razvoju organske poljoprivrede u Bosni i Hercegovini, te poticaj i izvor informacija za sve one koji su zainteresovani da se uklju-

~e i podr`e organsku poljoprivredu.

Pru`anje podr{ke je najbolji na~in na koji mo`emo obezbijediti bolju i zdraviju budu}nost za nas same kao i za Bosnu i Hercegovinu u cjelini.

*Aida Vehabovi} Ljuta
Direktor
ECON*

ECON, B&H NGO, have recognised the possibilities which market for organic products is offering and have decided to focus its efforts onto development of a local organic production as a way of providing the possibility for income and decent living for people and families as well as giving the contribution for economic recovery of Bosnia and Herzegovina.

From ECON experience it is clear that there is huge potential in the organic production for income generation and that there are additional possibilities for including the farmers and producers into organic agricultural production.

Future of organic agriculture in B&H will be the bright one as soon as the initial difficulties are exceeded, and they will be exceeded as soon as we realize the necessity and advantages that organic production is giving – stating with financial to ecological side of this way of production.

I am convinced that this brochure, which contains all up to date achievements on the field of organic agriculture in B&H, will be a valuable contribution to the development of organic production in B&H, as well as a stimulus and a source of information for all of those who are interested to be included and to support organic agriculture.

Giving the support is the best way on which we can provide a better and healthier future for all of us, as well as for Bosnia and Herzegovina as a whole.

*Aida Vehabovic Ljuta
Director
ECON*